T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ

T.C.
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
İSTANBUL MÜFTÜLÜĞÜ

(Sonuç Raporu)

Proje Başlığı

FATİH İLÇESİ SELÂTİN CAMİLERİ HAZİRELERİNDE MEDFUN KURRÂLAR VE MUSHAF HATTATLARI MEZAR TAŞLARI

Gravestones of Qurras and Muṣḥaf Calligraphers Buried in Graveyards of Selāṭīn Mosques in Fatih District

İstanbul - Eylül 2022

PROJE TARAFLARI

T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı
İstanbul İl Müftülüğü

Prof. Dr. Safi ARPAGUŞ
İstanbul İl Müftüsü

Proje Ekibi Adına

Dr. Öğr. Üyesi Süleyman YILDIZ
Proje Yürütücüsü

Proje Yürütücüsü

Dr. Öğr. Üyesi Süleyman Yıldız

Proje Araştırmacıları*

Selim Argun (Doç. Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı)
Abdullah Hikmet Atan (Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi)
Selim Çakıroğlu (Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Üniversitesi)
Naci Demirci (Arş. Gör., Marmara Üniversitesi)
Habib Salih Emre (Öğr. Gör., İstanbul Üniversitesi)
Ümit Eskin (Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Üniversitesi)
Ahmet Gökdemir (Doç. Dr., Yalova Üniversitesi)
Mustafa Kılıç (Doç. Dr., Marmara Üniversitesi)
Harun Öğmüş (Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Ziyad Ravaşdeh (Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi)
Enes Saka (Öğr. Gör., İstanbul Üniversitesi)

*Projede araştırmacı olarak görev alanlar soyadına göre sıralanmıştır.

ÖZET **4**

ABSTRACT **4**

الملخص **5**

GİRİŞ **5**

I. PROJENİN AMACI VE YÖNTEMİ **8**

A) AMAÇ 8
B) YÖNTEM 9

II. PROJENİN SONUÇLARI **10**

1) FATİH CAMİİ HAZİRESİ 10
A) Kurralar: *10*
1. Eğinli Hâfız İbrahim Hakkı Efendi (ö. 1318/1901) 10
2. Uşaklı İbrahim Edhem Efendi (ö. 1336/1918) 12
3. Esircizâde İsmail Hakkı b. Ahmed Efendi (ö. 1322/1905) 14
4. Hâfız Hacı Hasan Efendi (ö. 1338/1920) 16
B) Hattatlar: *18*
1. Hattat Mehmed Esad Yesârî (ö. 1213/1798) 18
2. Hattat Mustafa İzzet Yesârîzâde (ö. 1265/1849) 20
3. İsmâil Hakkı Sâmi Efendi (1838/1912) 22
4. Hasan Hüsnü Efendi (1840-1914) 24
2) SÜLEYMANİYE CAMİİ HAZİRESİ 25
A) Kurrâlar: *25*
1. İsmâil Zühdü Efendi (1856) 25
2. Hasan Hilmi Kastamonî (1329/1911) 26
2. Şeyh Hâfız Ömer Ziyâüddîn Dağıstânî (1850/1920) 28
B) Hattatlar: *30*
1. Karahisârî Şarkilî Hasan Tevfik Efendi (1272/1855) 30
2. Hattat Halil Efendi (1279/1862) 31
3. Zâhide Selma Hanım (1313/1895-96) 32
3) BAYEZİT CAMİİ HAZİRESİ 34
A) Kurralar: *34*
1. Reîsü'l-Kurrâ Abdurrahman Gürses (1909-1999) 34
B) Hattatlar: *36*
1. Sadık Efendi (1228/1813) 36
4) FATİH'DEKİ DİĞER SELÂTİN CAMİLERİNE AİT HAZİRELER 37
1. Şehzâde Cami *37*
1.1. Hattat Hâtîbzâde Mustafa Efendi 37
2. Davut Paşa Camii *38*
2.1. Şeyhu'l-Kurrâ Muhammed Sâlim Efendi (1242/1826) 38
2.2. Şeyhü'l-Kurrâ Hüseyin Efendi (1206/1792) 39

III. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME **40**

KAYNAKÇA **44**

EKLER **48**

EK-1 TESPİT EDİLEN KURRÂLAR VE HATTATLAR TABLOSU 48
EK-2 HAZİRELERE GÖRE KURRÂ VE HATTAT SAYILARI 49
EK-3 PROJE KAPSAMINDA ÖĞRENCİLERLE YAPILAN MEZAR TAŞI OKUMALARI 50
EK-4 HAZİRELERDEN FOTOĞRAFLAR 51
EK-5 SAHADAKİ ÇALIŞMALARDAN GÖRÜNTÜLER 53

Özet

İstanbul Müftülüğü ile ortaklaşa gerçekleştirilen bu projede "Fatih İlçesi Selâtin Camileri Haziresinde Medfun Kurrâlar ve Mushaf Hattatlarına Ait Mezar Taşları"nın tespiti amaçlanmıştır. Araştırma bağlamında mezkûr kurrâlar ve Mushaf hattatlarının defnedildikleri mezarlar ve bunların ilmi kimlikleri ortaya çıkarılmıştır. Bu amaç doğrultusunda ilk aşamada Fatih'te mevcut selâtin camilerin hazirelerindeki bütün mezar taşları incelenmiş, bunlardan kurrâlar ve Mushaf hattatlarına yönelik olanları tespit edilmiştir. İkinci aşamada mezar taşlarının fotoğraflarının çekilmesi gerçekleştirilmiş, taşlar ve üzerindeki yazılarla alakalı özlü bilgiler verilmiştir. Ayrıca taşlardaki verilerin kaynaklardakilerle karşılaştırılması sağlanmıştır. Son aşamada ise tüm bu verilerden yola çıkılarak genel bir değerlendirme yapılmıştır. Araştırma sonucunda İslâm kültür ve medeniyetinde önemli bir yere sahip kurrâlar ve Mushaf hattatlarının kabirlerinin bilinmesi ve sahip olduğumuz kültürel mirasın sonraki nesillere aktarımı sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fatih, Selatin Cami, Hazire, Kurrâ, Mushaf Hattatları.

Abstract

As it is known, the mosques built by sultans, lady sultans and valide sultans (mother of sultan) in the Ottoman Empire are called "Selāṭīn Mosque". The subject of this project, which is carried out jointly with the Mufti of Istanbul, is "Gravestones of Qurra and Muṣḥaf Calligraphers buried in Selāṭīn Mosque Graveyards in Fatih District". In the context of the research, the tombs where the aforementioned qurra and Muṣḥaf calligraphers were buried and their scientific identities were revealed. For this purpose, in the first stage, all the tombstones in the tombs of the sultan's mosques in Fatih were examined, and the ones intended for the qurra and Muṣḥaf calligraphers were determined. In the second stage, the photographs of the tombstones were taken, and concise information was given about the stones and the writings on them. In addition, the data on the stones were compared with those in the sources. In the last stage, a general evaluation was made based on all these data. As a result of the research, it has been ensured that the graves of the Qurra and Muṣḥaf calligraphers, which have an important place in Islamic culture and civilization, are known and that our cultural heritage is transferred to the next generations.

Keywords: Fatih, Selāṭīn Mosque, Graveyard, Qurra, Muṣḥaf Calligraphers

الملخص

إن المساجد التي بناها السلاطين والسيدات من نفس طبقة السلاطين؛ السلطانة، والسلطانة الأم في الدولة العثمانية تسمى ب "مساجد السلاطين" على حد سواء. وموضوع هذا المشروع الذي تم تنفيذه بالاشتراك مع إفتاء اسطنبول تحت عنوان " القراء و خطاطو المصاحف المدفونون في مقابر جوامع السلاطين في منطقة فاتح"، في سياق البحث تم الكشف عن المقابر التي دفن فيها القراء وخطاطو المصاحف الشريفة المذكورين، مع كشف هويتهم العلمية. لهذا الغرض، تم في المرحلة الأولى؛ التدقيق والبحث في جميع شواهد القبور الموجودة في مقابر جوامع السلاطين في قصبة فاتح، كما تم توثيق شواهد قبور القراء وخطاطي المصاحف. أما في المرحلة الثانية؛ فقد تم التقاط صور شواهد هذه القبور، مع تقديم معلومات موجزة عن الحجارة والكتابات التي عليها. بالإضافة إلى ذلك؛ تمت مقارنة البيانات الموجودة على هذه الأحجار مع تلك الموجودة في المصادر والمراجع. وفي المرحلة الأخيرة؛ تم إجراء تقييم عام كمخرجات للمشروع بناءً على جميع هذه البيانات. وأخيرًا؛ نتيجة البحث، تم فيها التأكيد على أن قبور القراء و خطاطي المصاحف الشريفة كانت لها مكانة مهمة ومعروفة في الثقافة والحضارة الإسلامية، وهذا ما سيسهم في نقل موروثنا الثقافي إلى الأجيال اللاحقة.

Giriş

Kimi yiğit, kimi koca, kimi vezir, kimi hoca
Gündüzleri olmuş gece buncılayın çoklar yatur
Doğru vururdu yolları, kalem tutardı elleri
Bülbüle benzer dilleri danışman yiğitler yatur.

Yunus Emre

Mezar taşları ve mezarlıklar bir şehrin sessiz kimlikleri ve şahitleridirler. Zira hangi dönemde hangi şahısların o şehirden gelip geçtiği, şehrin geçmişinde kimlerin yer alıp hangi sebeple orada bulundukları ve netice itibariyle neden son istirahatgâh olarak bu mekânın seçildiğine dair tespit vasıtalarından biri de mezar taşlarıdır.

Mezar taşları, mahza bir taş olmaktan öte, sanat ve estetikle şekillenmiş bu coğrafya üzerinde varlığımızın ispatını sunan birer vesika mahiyetindedir. Bu kapsamda kurrâ ve hattatlara ait mezar taşları da sahip olduğu özellikleriyle Fatih Suriçi havzasının tarihine, kültürüne, sanat anlayışına ışık tutan güvenilir vesikalardır. Bu önemli vesikaların bulunduğu mekanlardan birisi de Selâtin camii hazireleridir.

Selatin camileri, Osmanlı'da sultanların, hanım sultan ve valide sultanların yaptıkları camilere denir.[1] Bu bağlamda ilk selâtin camiler Bursa'daki Ulu Camii ile Yeşil Camii'dir. İstanbul'da ise her ne kadar Ayasofya Camii için ilk selâtin cami denilmişse de daha ziyade Fatih Camii ilk selâtin cami addedilir. Bugün özgünlüğünü koruyan en eski selâtin cami ise Bayezid Camii'dir. Bu tarz camilerin en önemli özellikleri kompleks bir yapıda ve birden fazla minareye sahip olmaları, yine bünyelerinde hünkâr mahfili bulundurmalarıdır.[2] Selçuklular ve beylikler döneminde hükümdarların yaptırdıkları Ulu camilere Osmanlı'da "Selâtîn Camii" adı verilmiştir.[3]

Sultanların yaptırdığı camiler, Osmanlı mimarisinde son derece önemlidir. Zira bu yapılar, ekonomik açıdan devletin gücünün göstergesi ve topraklarındaki hakimiyetinin alametidir. Bu nedenle tahta geçen sultanlar, imar faaliyetlerinde bulunmak suretiyle kendilerini ebedileştirmek istemişlerdir.[4] Bir güç sembolü ve ihtişam göstergesi olduğu içindir ki selâtin camiler, daha ziyade başkentlerde yapılmıştır. Bu bağlamda Bursa, Edirne ve İstanbul'da çok sayıda selâtin cami mevcuttur. Sadece İstanbul'da padişahlar ve ailelerinin yaptırdığı 35 selâtin caminin varlığından bahsedilmektedir.[5] En yoğun Selâtin camilerin olduğu bölge ise Osmanlı Payitahtının merkezi de sayılan Fatih sınırları içerisinde yer alan suriçi bölgesidir. Bu bölgede Sultanlar, eşleri ve çocukları adına inşa edilmiş yaklaşık 11 selâtin camii bulunmaktadır.

Yukarıda bahsi geçen camilerin önemli unsurlarından biri de hazirelerdir. Bir yapı etrafında oluşan, çevresi duvar ve pencerelerle koruma altına alınmış mezarlıklara hazire denir.[6] Bu tür mezarlıklar camiler, tekke, sıbyan mektebi, türbe vs. yapıların bitişiğinde yer alıp etrafı çalılarla, çit veya duvarlarla çevrilidir ve şehir mezarlıklarına göre küçüktür. Hazireler, bu yönüyle şehrin içinde ve hayatın bir parçası olan yerlerdir. Hazirelerin bu türden yapıların yanlarında olmasının nedeni, buraları inşa edenlerin duaya ve oralardan istifade edenlerin sevabına nail olma istekleridir. Yine farklı kesimden kimselerin hazirede medfûn büyüklere yakın olma arzularıdır. Bu yapıların bânilerinin defninden sonra ailesi, yakın akrabaları, orada hizmet edenlerle o mahalde bulunanların defniyle zamanla hazireler oluşmuştur.[7]

---

1 S. Bilge-Mustafa E. Çalıkoğlu, *İstanbul Selatin camileri* (İstanbul: İlim Yayma Cemiyeti, 1978), 9; Payitaht'ın Selâtîn Camileri (fikriyat.com) 29.08.2022.
2 Selatin camileri-Vikipedi (wikipedia.org) 29.08.2022.
3 Amineddin Salimi, *İslam Ülkelerinde Çağdaş Cami Mimarisi Sorunsalı*, (Yüksek Lisans, Yakındoğu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2013), 19.
4 Gülay Apa, "Erken Dönem Osmanlı Selâtin Cami Minberleri", *İSTEM*, 11 (2008), 250.
5 Payitaht'ın Selâtîn Camileri (fikriyat.com) 29.08.2022.
6 Ferit Develioğlu, "Hazire", *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, (Ankara: Aydın Kitabevi, 2000), 351.
7 Mustafa Sürün, *İstanbul Şeyh Vefâ Camii Haziresi (Mezar Taşları Tipolojisi Üzerine Bir Değerlendirme)*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2006), 30-31.

İstanbul'da yüzlerle ifade edilebilecek sayıdaki hazirelerin Osmanlı kültür ve medeniyetindeki yeri oldukça önemlidir. Buralarda medfûn kişiler genellikle yapının bânîleri, toplumun önde gelenleriyle vakıf mensuplarının yanı sıra aile mensupları ile diğer bazı kimselerdir. Bu tarz yapılar, hat sanatı ve mimarinin gelişiminin yanı sıra şehircilik tarihiyle demografik araştırmalar açısından son derece önemli veriler taşırlar. Nitekim mezar taşlarında ölen kişinin adının yazdığı kısımda kişinin sosyal statüsünün yanı sıra unvan ve lakaplarına ve aile mensubiyetlerini gösteren ifadelere yer verilir ve ölen kimselerin meziyetleri belirtilir.[8]

Hazirelerde bulunan mezarların pek çoğu, kitâbelerinin yazıları, taşlarının nakışları, tepelerinde yer alan kavuk, tarikat sikkesi ve fes gibi çeşitli başlıkları ve lahitleriyle birer tarih hazinesi ve sanat abidesidir. Yatanın başucunda bulunan taşa "baş taşı" veya "orada yatanın kim olduğuna tanıklık eden" anlamında "şahide" denir. Kitâbe, baş taşının üzerinde bulunur ve mezar yerinin bulunmasına yardımcı olur. Kimi mezarların ayak ucunda, mezarın bitimini belirleyen "ayak taşı" bulunur.[9] Bu çeşitlilik hazire tarzı mezarlarda daha yaygın bir şekilde ortaya çıkar.

Yukarıda bahsi geçen hazire tarzı mezarlıklardan Fatih,[10] Bayezid,[11] Şehzadebaşı[12], Süleymaniye,[13] Edirnekapı Mihrimah Sultan, Davutpaşa Camii[14], Pertevniyal Valide

[8] Nebi Bozkurt, "Mezarlık", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/519-521; Semavi Eyice, "Mezarlıklar ve Hazireler", *İslâm Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri -I-* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996), 123-134. Osmanlı mezar taşları tarih, toplum hayatı, inanç ve mesleklerle ebced hesabıyla tarih düşürmenin yanı sıra dil-edebiyatla süsleme ve taş işçiliği vb. birçok sanat dalına dair bilgiler barındırır. Bu yönüyle mezar taşlarına yazılan bilgiler medfûn bulunan kişilerle alakalı da önemli bir veri kaynağı olmuştur. Öyle ki *Sicill-i Osmânî* müellifi Mehmed Süreyyâ gibi birçok yazar eserlerinde mezar taşlarında mevcut bilgilerden yararlanma yoluna gitmişlerdir. Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Sadi S. Kucur, "Mezartaşları", *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: Din*, (İstanbul: İBB Kültür A.Ş/İSAM, 2015), 7/435; Süleyman Berk, "Osmanlı Mezar Taşı Kitâbelerinin Dili -Taşa Kazına Tarih-", *Din ve Hayat*, (Ankara: TDV Yay. Matbaası, 2010), 9/82.

[9] M. Şinasi Acar, *Ünlü Hattatların Mezarları -Gelimli Gidimli Dünya-* (İstanbul: Güzel Sanatlar Matbaası, 2004), 9.

[10] Fatih Camii'nin kıble tarafında bulunup etrafı duvarla çevrilidir. Hazirede ulemâ, meşâyih, sivil ve askeriyeden çok sayıda kişi medfûndur. Bilgi için bk. Semavi Eyice, "Fâtih Camii ve Külliyesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/248. (244-249)

[11] Hazire, II. Bayezid ile kızı Selçuk Hatun ve Reşit Paşa türbeleriyle çevrilidir. Yaklaşık 700 metrekarelik bir alana sahip olup içerisinde din adamları, asker, memur, derviş ve mimar kimseler medfûndur. Gültekin Erdal, *Sultan II. Bâyezid Camii Haziresindeki Mezar Taşlarının Sanatsal İncelenmesi,* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998), 25-26.

[12] Şehzadebaşı külliyesinin bünyesinde mevcut hazirede altı adet türbe ile değişik dönemlerde yaşamış zevata ait çok sayıda mezar bulunmaktadır. Hazireyle ilgili bilgi için bk. İsmail Orman, "Şehzade Külliyesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* (İstanbul: TDV Yayınları, 2020), 38/484. (483-485)

[13] Süleymaniye Haziresi'nde 581 mezar tespit edilmiştir. Hazirelerde Kanuni Sultan Süleyman ve Hürrem Sultan türbeleri ile bir de dârulkurrâ mevcuttur. Bu hazire, selâtin camilerin hazireleri arasında üçüncüdür. Hazireyle ilgili bilgi için Nacide Uysal, *Süleymaniye Camii Haziresi*, (Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), 13; Haziresi. Süleymaniye. Camiinin MEZAR TAŞI GELENEĞİ - PDF Ücretsiz indirin (docplayer.biz.tr).

[14] İstanbul'un Fatih İlçesinde bulunan Davut Paşa Külliyesi, Cerrahpaşa ile Kocamustafapaşa semtlerinin ortasında kendi ile aynı adı taşıyan mahallede bulunmaktadır. Caminin haziresinde farklı dönemlere ait 300 mezar taşı bulunmaktadır. Mezar taşları hakkında bilgi için Gülsen Baş ve diğerleri, *İstanbul Davut Paşa Külliyesi Haziresi ve Mezar Taşları* (İstanbul: Hiperyayın, 2019).

Sultan külliyelerinde de mevcuttur. Projemizde zikri geçen camilerin hazirelerinde medfûn kurrâ ve Mushaf hattatları mezar taşlarına yönelik bir inceleme ve araştırma yapılmıştır. Buna göre öncelikle mezkûr hazirelerdeki kurrâ ve Mushaf hattatlarının kabirlerinin ortaya çıkarılması amaçlanmış; sonrasında da bu kişilere yönelik yapılmış araştırmaların sonucunda elde edilen veriler değerlendirilmiştir. Böylece İslâm medeniyetinde önemli bir yere sahip olan kurrâ ve Mushaf hattatlarının medfûn oldukları kabirlerin bilinir hale gelmesine ve kültürel mirasımızın sonraki nesillere aktarılmasına önemli bir katkı sağlanmış olacaktır.

I. Projenin Amacı ve Yöntemi

A) Amaç

Kültür ve medeniyet tarihimiz açısından önemli bir vesika olan mezar taşlarının varlıklarının sürdürülmesi ve gelecek kuşaklara aktarılması büyük önem arz etmektedir. Hattat ve kurralara ait mezar taşları da sahip olduğu özellikleriyle Fatih Suriçi havzasının tarihine, kültürüne, sanat anlayışına ışık tutan güvenilir vesikalardır. Bu projede de "Fatih İlçesi Selâtin Camileri Haziresinde Medfun Kurrâlar ve Mushaf Hattatlarına Ait Mezar Taşları"nın tespiti amaçlanmıştır. Bu bağlamda hazîrelerindeki medfun zatlardan kurrâlar ve mushaf hattatlarının defnedildikleri mekânlar ile bunların ilmi kimlikleri ve hoca-talebe ilişkileri araştırılacaktır.

Projede öncelikle hazîrede mevcut bütün meşâhirin araştırılması, sonra bunlar arasında kurrâların ve mushaf hattatlarının tespiti ve incelenmesi asıl amacı oluşturacaktır. Ayrıca mezkûr âlimlerin bu ilim dalında temayüzü ile ilgili veri olup olmadığı da araştırılmaya değer özgün bir konudur. Bu sebeple proje kapsamındaki incelemeler neticesinde Fatih'te var olan değerlerin gün yüzüne çıkması sağlanarak burada yaşayanların bilinçlenmelerine katkıda bulunulacaktır. Böylece projeye konu olan kişilerin medfûn bulundukları mahal ile o mekânın sakinleri arasında kültürel bir bağ kurulmuş olacaktır.

Yine proje kapsamında gençlerimizi, özellikle üniversite öğrencilerimizi kadim mezar taşlarıyla buluşturarak, onlarda tarih şuuru oluşturmak ve böylece kendi öz kültür ve medeniyetlerine sahip çıkacak fertler olarak yetiştirmek amacıyla yaptığımız mezar taşı okuma faaliyetlerinin projemizin önemli bir çıktısı olarak vurgulamak isteriz.

Özetlemek gerekirse bu çalışma, öncelikle belirlenen selâtin camilerin hazîresinde mevcut kurrâlar ve mushaf hattatlarının tespitini ve ilmi geçmişlerini biyografileriyle ortaya koymayı amaç edinmiştir. Bu çerçevede İstanbul İl Müftülüğü ile yapılacak çalışmalarla Fatih'te medfûn bulunan mezkûr şahsiyetlerin yaşatılması ve gün yüzüne çıkartılması hedeflenmiştir.

B) Yöntem

Projenin amaç ve hedeflerinin istenilen ölçütlerde gerçekleşebilmesi için ilk aşamada Fatih'teki selâtin camilerinin hazîresindeki bütün mezar taşları incelenmiş, bunlardan kurrâ ve mushaf hattatlarına yönelik olanları tespit edilmiştir.

İkinci aşamada ilgili mezar taşlarının haritalanması ve fotoğraflarının çekilmesi gerçekleştirilmiştir. Bu meyanda projeye konu olan kişilerin mezar taşları okunarak, medfûn kimseler hakkında kısa ve özlü tanıtıcı bilgiler verilmiştir. Yine taşlardaki bilgilerden hareketle söz konusu zevâtın hayatlarına dair bilgiler elde edilmeye çalışılmış, bu bilgiler kaynaklardaki ile karşılaştırılmıştır.

Son aşamada ise elde edilen bütün veriler tasnif edilerek, değerlendirme yapılmıştır. Dolayısıyla üç aşamada gerçekleşen bu araştırma bir AR-GE çalışması hüviyetine sahiptir.

II. Projenin Sonuçları

1) Fatih Camii Haziresi

A) Kurralar:

1. Eğinli Hâfız İbrahim Hakkı Efendi (ö. 1318/1901)

NO: 95

Hüve'l-hallâku'l-bâkî
Fatih Camii şerifi
Mûciz ders-i âmm-ı kirâmından
Nihrir-i şehir nâdirü'n-nazîr
Eğinli el-Hâc
Hâfız İbrahim Hakkı Efendi'nin
rûh-i şerifi içün rızâen lillahi Fâtiha
Târih-i tevellüdü Rebî'u'l-evvel sene 1269
Târih-i vefâtı 27 Şevvâl sene 1318
Yevm-i Cumartesi
Ketebehû Mısrîzâde mahdumu
Mehmed Rif'at Üsküdârî

Kıraat ilminin yanı sıra Arap dili ve edebiyatında zamanının önde gelen ilim adamlarından İbrahim Hakkı, mantık, usûl ve fıkıhta da söz sahibi âlimlerdendir. Onun bu ilmi yetkinliğinde usûl-i fıkıhta derslerine ehemmiyet verilen ve Mısır'dan ders almak için kendisine gelinen Ahmed Şakir Efendi (ö. 1315/1898) ile Alâaddîn b. Es-Seyyid Muhammed Emin b. Ömer Âbidîn'in (ö. 1306/1888) yanı sıra[15] kıraat ilminde devrin önemli üstatlarından Yemişçizâde İsmâil Efendi'nin rolü büyüktür. İbrahim Hakkı, Yemişçizâde'den 'aşere-takrîb eğitimi sonrasında icâzet de almıştır.[16] İbrahim Hakkı'nın vefat tarihi 1318/1901'e kadar rahle-i tedrîsâtından geçen yüzlerce talebesi olmuştur. Naaşı Fatih Camii Hazîresi'ndedir.[17]

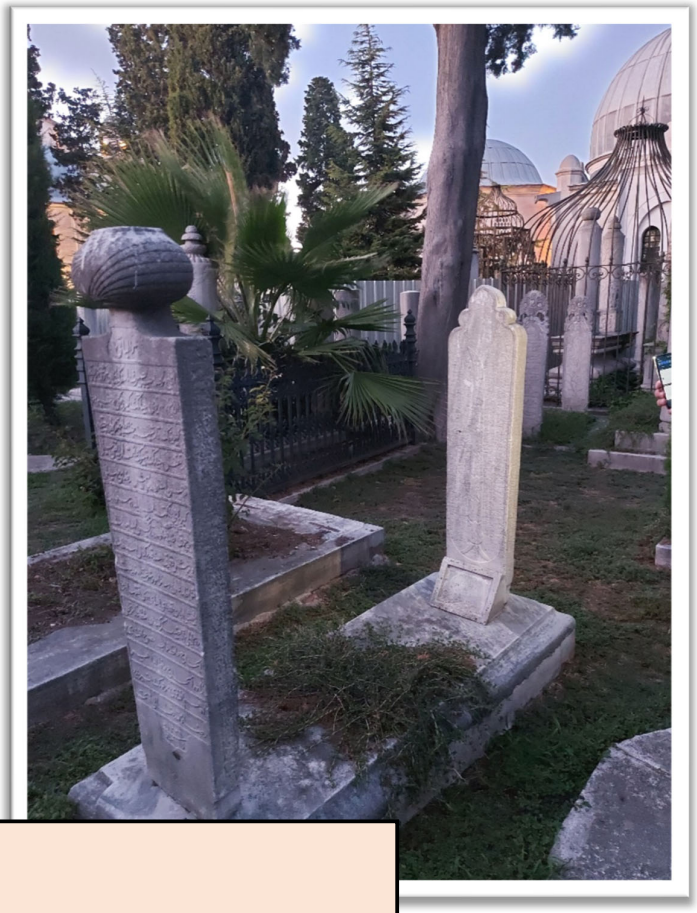
[15] Muhammed Zâhid Kevserî, *et-Tahrîru'l-vecîz,* (Kahire: Matbaatü'l-Envâr, 1360), 31.
[16] Eğinî, *Esâmi-i Kurrâ Defteri,* Diyanet İşleri Başkanlığı, Mushafları İnceleme Kurulu Arşivi, 77.
[17] Zâhid Kevserî, *et-Tahrîru'l-vecîz,* 33.

2. Uşaklı İbrahim Edhem Efendi (ö. 1336/1918)

NO: 145

Huzur dersleri mukarriri ve Haremeyn rütbesi sahibi Uşaklı Muhammed Nasuh Efendi'nin (ö. 1308/1891) oğlu İbrahim Edhem Efendi, 1264/yılında Kumrulu Mescid Mahallesi'nde doğmuştur. Babasından İslâmî ilimlere dair icâzet alan İbrahim Edhem, Fatih'teki Hâfız Paşa Mektebi'nde de 'aşere-takrîb eğitimi sonrasında Reîsülkurrâ Hacı İsmâil Efendi'den kıraat ilmine yönelik icâzet sahibi olmuştur. Dersiâmlık, Rumeli kazaskerliği gibi değişik vazifelerde bulunan İbrahim Edhem bu esnada birçok nişan ve rütbeyle taltif edilmiştir. 1336/1918 senesinde vefat eden İbrahim Edhem'in naaşı Fatih Camii Haziresi'ne defnedilmiştir.[18]

Hüve'l-Bâkî
Ey zâir-i sâhib-i basiret!
Senin içün her şey medâr-ı ibrettir.
Ölüm her zî-hayâtın geçeceği bir kapıdır.
Girenin karşısına cennet veya cehennem yolu çıkar
Bir nefes hayatın ne büyük ni'met olduğunu bil.
Ve hüsn-i isti'mâle çalış
Rızâ-yı celîl-i Kibriyâ'yı iktisâb eyle de mes'ûd ol.
Birçok talebe-i ulûma tedris ile icâzet vermiş
Ve kırk sene kadar kemâl-i istikâmetle fetvâ-hâne-i âli
Ve saîr umûr-i şer'iyede hizmet eylemiş olan
Kudemâ-yı ulemâ-yı zî fukahâdan
Rûmili kâdı-askerliğinden mütekâ'iden mürtehil
el-Hâc Hâfız Hâce Nasûh Efendizâde
el-Hâc Hâfız İbrâhim Edhem Efendi merhumun kabridir.
Rızâen lillahi te'âlâ Fâtiha.
Fî Ramazân sene 1336

[18] Mardin, *Huzur Dersleri,* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1966), 2-3/288-289; Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı,* (İstanbul: Medrese Yayınları, 1980), 2/202-203; Abdullah Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri,* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016), 348.

3. Esircizâde İsmail Hakkı b. Ahmed Efendi (ö. 1322/1905)

NO: 23

İsmail Hakkı Efendi, 1241/1826 senesinde Fatih'te doğmuştur.[19] Esîrîzâde diye bilinir.[20] Fatih Mektebi'nde görevli Ömer Efendi'de hafızlık yapan İsmâil Hakkı Efendi, 1255/1839'da hâfız olmuş, 1262/1846'da da kıraat icâzeti almıştır. İsmâil Hakkı Efendi'nin bir diğer kıraat hocası Ömer b. Ömer'dir.[21]

İsmâil Hakkı Efendi, devirhanlık,[22] Fatih Mektebi halifeliği ve muallimliğinin yanı sıra Bâb'ı Meşîhât'taki Bâb Mahkemesi'nde de vazifede bulunmuştur. İsmâil Efendi, bir müddet Fatih Camii müezzinliği de yaptıktan sonra 1283/1866'da bu caminin şeyhülkurrâlığına getirilmiş, daha sonra padişah oluruyla reîsülkurrâlık makamına getirilmiştir. O aynı zamanda Dâru'l-Muallimîn-i İbtidâî'de Kur'ân-ı Kerîm ve tecvîd dersleri vermiştir. İsmâil Hakkı Efendi, Teftîş-i Mesâhif meclis başkanlığı görevini de yürütmüştür.[23] Görüldüğü üzere mektep halifeliği ve muallimliği, şeyhülkurrâlık ve reîsülkurrâlık, Teftîş-i Mesâhif meclis başkanlığı gibi vazifelerle İsmâil Hakkı Efendi, kıraat ilmine önemli katkılarda bulunmuştur. Onun bir diğer kıraat hizmeti bu sahada yetiştirdiği talebeleridir. Rizeli Osman Sabri,[24] Kesriyeli Tahir Efendi,[25] Abdüllatif b. Şâkir,[26] Hüseyin Hüsnü Efendi[27] ve Uluborlulu Ali Kemal[28] onun yetiştirdiği kıraat öğrencilerindendir.

Cennet-mekân
Sultân Mehmed Hân Hazretleri'nin
Câmi'-i şerîf ser-mü'ezzini ve mektebi mu'allimi
ve Sultân Selîm Hân Hazretleri'nin
Câmi'-i şerîfi ser-devr-hânı ve meclis-i
huffâz reîsi ve Sultân Ahmed Hân Hazretleri'nin
türbe-i şerîfinde reîs-i meşâyihü'l-kurrâ Esirci-
zâde Hâfız İsmâil Hakkı Efendi'nin kabridir ki
fâzıl-ı müşârünileyh müddet-i hayâtiyyesini
Kur'ân-ı azîmüş-şâne hizmetle geçirmiş
ve pek çok hâfız ve kurrâ yetiştirmişdir.
Cenâb-ı Hak kabrini ve envâr-ı Kur'âniyye ile
münevver buyursun. El-Fâtiha
19 Zî'l-ka'de sene 1399
9 Kânûn-ı evvel sene 1320

[19] Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, 2/275; Ahmet Gökdemir, "Osmanlı Kıraat Eğitiminde XIX. Yüzyıl Mısır Tarikinin Arka Plan: Biyografik Bir İnceleme", *İhya* 1 (2019), 10.
[20] Cemâleddîn Server Revnakoğlu, İlm-i Kıraat Mensupları, Süleymaniye Ktp., Revnakoğlu Blm., nr. 81, vr. 68.
[21] Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, 245.
[22] Devirhân sözcüğü, Cuma ve bayram namazlarında Kur'ân-ı Kerîm tilâvetinde bulunan kimseler için kullanılmıştır. Bk. Nuri Özcan, "Na't (Musiki)", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 437.
[23] Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, 2/275.
[24] Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, 4-5/337.
[25] Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, 4-5/482.
[26] Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, 313.
[27] Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, 2/134.
[28] Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, 335.

4. Hâfız Hacı Hasan Efendi (ö. 1338/1920)

NO: 23

Hasan Sabri b. Mustafa,[29] şeyhumeşâyihi'l-kurrâ olup Debbağ Yunus Camii'nde imamlık, Yavuz Selim ve Altunizâde camilerinde de hatiplik vazifesinde bulunmuştur.[30] 1338/1920'de vefat eden Hasan Efendi, Fatih Camii Haziresi'ne defnedilmiştir.[31]

Şeyhi meşâyihi'l-kurrâ
Üstâzü'l-küll Sultân
Selîm hatibi meşhur
Hacı Hasan efendinin kabridir
Sene 1338
fî 29 Şa'bân

Kıraat sahasındaki hocası Yemişçizâde İsmâil Hakkı Efendi'dir.[32] Talebeleri ise Süleyman Sürûrî Efendi (ö. 1329/1911),[33] Serezli Ahmed Şükri Efendi (ö. 1932),[34] Babadağlı Mehmed Nasuhi Efendi (ö. 1302/1885),[35] Hâfız Râşid Efendi (ö. 1307/1890),[36] Mehmed Rebîi Efendi (ö. 1310/1893),[37] Batumlu Hâfız İsmâil Hakkı Efendi (ö. 1315/1897),[38] Hâfız Tahsin Efendi (ö. 1316/1898),[39] Hâfız Mustafa Efendi (ö. 1320/1902)[40] ile Hâfız Bekir Efendi'dir (ö. 1324/1906).[41] Hasan Efendi, öğrencilerine *Şâtıbiyye* ve *Teysîr* üzere Âl-i İmrân sûresine kadar yedi kıraate yönelik ders verdikten sonra *Dürre* ve *Tahbîr* eserleri doğrultusunda on kıraate dair öğretimde bulunmuş; daha sonra Tayyibe tarikine göre Kur'ân-ı başından sonuna kadar hatmettirmiştir. O zamanki kıraat öğretim usûlü de bu şekildedir.[42]

---

[29] Revnakoğlu, *İlm-i Kıraat Mensupları,* vr. 30.
[30] Süleyman Sürûrî, *İcâzetnâme,* Süleymaniye Ktp., Galata Mevlevîhanesi Blm., nr. 129, vr. 4b.
[31] Revnakoğlu, *İlm-i Kıraat Mensupları,* vr. 30.
[32] Sürûrî, *İcâzetnâme,* vr. 5b.
[33] Sürûrî, *İcâzetnâme,* vr. 4a-b.
[34] Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, 1/110-111.
[35] Eğinî, *Esâmî-i Kurrâ,* 101; Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri,* 285.
[36] Eğinî, *Esâmî-i Kurrâ,* 102; Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri,* 294.
[37] Eğinî, *Esâmî-i Kurrâ,* 101; Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri,* 299.
[38] Eğinî, *Esâmî-i Kurrâ,* 101; Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri,* 304.
[39] Eğinî, *Esâmî-i Kurrâ,* 101; Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri,* 305.
[40] Eğinî, *Esâmî-i Kurrâ,* 101; Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri,* 313.
[41] Eğinî, *Esâmî-i Kurrâ,* 101; Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri,* 320.
[42] Sürûrî, *İcâzetnâme,* vr. 4a-5b. Geniş bilgi için bk. Ahmet Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları,* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2018), 263-264.

B) Hattatlar:

1. Hattat Mehmed Esad Yesârî (ö. 1213/1798)

NO: 249

Ta‘lik hattına Osmanlı-Türk kimliğini kazandıran hattat olarak bilinir. İstanbul’da doğan Mehmed Es‘ad, doğuştan sağ tarafı felçli olup sol eli de çolaktır. Dedezâde Mehmed Said Efendi’den ta‘lik yazıya dair icâzet alan Yesârî, “İmâd-i Rûm” lakabıyla kıtalar, murakka‘lar, kitâbeler ve levhalar yazmıştır. III. Mustafa tarafından Sarây-ı Hümâyun’a hat muallimi olarak tayin edilen Yesârî, I. Abdülhamid ve III. Selim zamanında sultanlar ve devlet adamları tarafından yaptırılan mimari eserlerde de celî ta‘lik kitâbeler yazmıştır.[43] Bunun yanı sıra Yesârî’nin müze, kütüphane ve özel koleksiyonlarda kıta, murakka‘, hilye ve levhaları mevcuttur.[44]

Hüve'l-Bâkî
Üstâd-ı ekrem merhûm
ve mağfûrun lehû Hattât el-Hâc
Mehmed Es'ad el-Yesârî Efendi
Rûhiçün el-Fâtiha
Fî 12 Receb Sene 1213

[43] Uğur Derman, “Mehmed Yesârî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/486.
[44] Derman, “Mehmed Yesârî”, 487. Yesârî’nin pâyitaht İstanbul’daki bu yazıları celi ta‘lik hattının en başarılı örnekleri olarak kabul edilmiştir. Konuyla ilgili bk. Mustafa Sürün, “Mehmed Esad Yesârî’nin İstanbul’da Bulunan Kitâbeleri”, *İslâm Tetkikleri Dergisi*, 1 (2022), 293-368.

2. Hattat Mustafa İzzet Yesârîzâde (ö. 1265/1849)

NO: 250

Babası Mehmed Yesârî gibi celî ta'lik üstadı olan Mustafa İzzet İstanbul'da doğmuştur. Ta'lik yazıda babasından icâzet alan Mustafa İzzet, hat sanatındaki üstün başarısı vesilesiyle Anadolu kazaskerliğine kadar yükseltilmiştir. Takvîm'i Vekâyî'nin basımı ve Matbaa-i Âmire'nin idaresi görevlerinde de bulunan Yesârîzâde, ta'lik hattı ile kitap basımına da vesile olmuştur.[45]

Yesârîzâde, Hicaz, Mısır, Rumeli vs. birçok yerde inşa veya tamir edilen âbidelere kitâbeler yazmıştır. Bunlardan bazıları bugüne kadar gelebilmiştir. Öyle ki bugün İstanbul'da 100'den fazla âbidede Yesârîzâde'nin imzası bulunmaktadır. Yine III. Selim, II. Mahmûd ve Abdülmecîd dönemlerindeki celi ta'lik kitâbelerin çoğu Yesârîzâde'nin kaleminden çıkmadır. Yesârîzâde, hattatlığın yanı sıra musiki, kemankeşlik ve nazımla da meşgul olmuştur.[46]

Hüve'l-bâkî
Yesârizâde
Üstâd-ı ekrem merhum
Ve mağfurun leh el-Hâc
Mustafa İzzet
Efendi rûhiçün
Rızâen lillahi'l-Fâtiha
Fî sene (Şa'bân)1265

[45] Uğur Derman, "Mustafa İzzet, Yesârîzâde", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/307-308.
[46] Derman, "Mustafa İzzet, Yesârîzâde", 308-309. Ayrıca bk. Abdurrahman Şeref, "Türk Hattat Ustalarından İki Mustafa İzzet", *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, 16/2 (1980), 49-54.

3. İsmâil Hakkı Sâmi Efendi (1838/1912)

NO: 102

İsmâil Hakkı Sâmi Efendi, 1838 Fatih/İstanbul doğumludur. Mahallesindeki sıbyan mektebi sonrasında Boşnak Osman Efendi'den meşke başlayan Sâmi Efendi, sülüs-nesih yazıda icâzet almıştır. Divân-ı Hümâyûn'un hat muallimlerinden Nâsıh Efendi, Kazasker Mustafa İzzet Efendi gibi devrinin önde gelen hat üstatlarından meşkeden Sâmî Efendi, Divân-ı Hümâyun Dairesi hutût-ı mütenevvia muallimliği, Nişân-ı Hümâyun Kalemi hulefâlığı ve mümeyyizliği gibi görevlerde bulunmuş, II. Meşrutiyetin ilanından sonra da emekliye ayrılmıştır.[47]

Hüve'l-hallâku'l-bâkî
Fezâil-i ahlâkı ve hutut-ı mütenevvi'ada olan kemâl-i ehliyet ve iktidârı sebebiyle memdûh ve makbul-i enâm olarak vedâ-i âlem-i fâni eden mütehayyizân-i ricâl-i Devlet-i Âliyye'den sâbıkan Nişân-ı Hümâyûn Kalemi mümeyyizi üstâd-ı muhterem merhum ve mağfûrûn lehû edîb-i bî-müdânî Mevlânâ İsmâil Hakkı Sâmî Efendi'nin rûh-i şerifine el-Fâtiha.
1330

Sanatında oldukça titiz olan Sâmi Efendi, özellikle celî yazıda ön plandadır. O, celî divanî yazıyla çok fazla meşgul olduğundan olsa gerek eski hattatlardan daha fazla işaretleri kullanmıştır. Hacı Kâmil Efendi, Hulusî Efendi, Tuğrakeş Hakkı Bey ve Hacı Mehmed Nazif Bey onun meşhur talebelerindendir. 1915'te tesis edilen Medresetü'l-Hattâtîn'de de vazife alan Sâmi Efendi'nin, Cumhuriyet'in ilk senelerinde hat sanatının devamına katkısı olmuştur. Onun hat sanatına diğer bir katkısı da yazmış olduğu kitabeleridir.[48]

---

[47] Uğur Derman, "Sâmi Efendi, İsmâil Hakkı", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/72.

[48] Derman, "Sâmi Efendi, İsmâil Hakkı", 36/73-74. Sâmi Efendi'yle alakalı daha fazla bilgi için bk. M. Uğur Derman, "Hat San'atının Büyük İsimlerinden: Sami Efendi", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 4-5 (2000), 473-484; Mahmut Sami Kanbaş-Yunus Berkli, "Devlet Belgeleri Işığında Hattat Sâmi Efendi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1 (2022), 404-429; Uğur Derman, *Medresetü'l-Hattâtîn Yüz Yaşında*, (İstanbul: Kubbealtı, 2015), 71-82; Fatma Zehra Ülker, Hattat Sâmi Efendi'nin İstanbul'daki Kitâbeleri, (Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, 2017).

4. Hasan Hüsnü Efendi (1840-1914)

Kayıtlarda Fatih Camii haziresine defnedildiği geçmekle birlikte yapılan araştırma sonunda kabrinin bugün mevcut olmadığı anlaşılmıştır.

Osmanlı hattatlarından Hasan Hüsnü Efendi, hali hazırda Bulgaristan'da bulunan Karinâbâd'da doğmuş; ilk eğitimini burada aldıktan sonra İstanbul Fatih Camii'nde huzûr-ı hümâyun hocalarından Ali Efendi'den Arapça ve İslâmî ilimlere dair dersler sonrasında icâzet almıştır. Hat sanatına İran tarzı ta'likle başlayan Hasan Hüsnü, devrin önde gelen ta'lik üstatlarından addedilmiştir. İlmiyeye müntesip olan Hasan Hüsnü Efendi, medrese müderrisliği ve fetvâhâne görevlerinde de bulunmuştur. 22 Kasım 1914'te vefat eden Hasan Hüsnü Efendi'nin naaşı Fatih Camii haziresine defnedilmiştir. Ancak incelemeler sonucunda kabrinin günümüzde mezkûr hazirede mevcut olmadığı anlaşılmaktadır.[49]

Osmanlı ilmiyesinin resmî yazısı ta'lik ve ince ta'likte zamanının önde gelen hattatlarından Hasan Hüsnü Efendi, uzunca bir süre Medresetü'l-kudât ve Mekteb-i Nüvvâb'da hat hocalığı yapmıştır. Hulusi Efendi (Yazgan) ile Rıfâî Aziz Efendi (Aktuğ), Hasan Hüsnü Efendi'nin önde gelen meşk talebelerindendir. Her ne kadar müze ve koleksiyonlarda yazıları az olsa da onun hat sanatına en önemli hizmeti, hattın geleneksel kural ve değerlerinin korunup yaygınlaşması ve üslûp sahibi üstatların yetişmesine katkılarıdır.[50]

[49] Muhittin Serin, "Hasan Hüsnü Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), EK-1/536.
[50] Serin, "Hasan Hüsnü Efendi", EK-1/537. Hasan Hüsnü Efendi'yle ilgili geniş bilgi için bk. Muhittin Serin, "Unutulan Değerlerimizden Hattat Karînâbatlı Hasan Hüsnü Efendi", *İslâm Araştırmaları Dergisi,* 6 (2001), 131-136; Hattat Karinâbâdî Hasan Hüsnî Efendi kimdir? Karinâbâdî Hasan Hüsnî Efendi hayatı ve eserleri-Ketebe 29.08.2022.

2) Süleymaniye Camii Haziresi

A) Kurrâlar:

1. İsmâil Zühdü Efendi (1856)

NO: 271

Allah
Tirebolu müftüsü necl-i necîli ahkim
Eyledi rıhlet sarây-ı fânîden kasr-ı bekâ
Nice yıllar eyleyip tahsîl-i ilm-i ma'rifet
Oldu bil-cümle muvâfık imdi sa'îr-i hebâ
Âlem vefâ usul ve nisân hem kâmil zât idi
Ve nâsif ki biri ... neden bir a'lâ idi tâ
Nâzir olduran idi zühd ü sâh dedigin
Muktedâ-yı ehl-i takvâdansa hâsıl-ı sezâ
Olmadı gerdün ser-müsâ'id baht-ı gence hiç
Görmedi rûz u sıkâl olmayan edâ
Fıtrâ-yı sengile fehmi nâr idi târîhin dedi
Kurra-i hâfız Zühdü yâ mevlâ cinân olsun ona
Rûhîyçün Fâtiha
Fi 17 C. 1272

Zühdü Efendi hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunamamıştır.

2. Hasan Hilmi Kastamonî (1329/1911)

NO: 496

Hüvel-Hayyül-Bâkî
Pî-rûs-ı Ârif billah kutbul-evliyâ
Sânî-i esnin cenâb-ı hazret-i Ahmet Ziyâ
Mansıb-ı feyz-i bütün kevser peygamberi
Abd-ı sâfî mazhar sırr-ı bekâ-yı kebriyâ
Seyh Hasan Hilmi Efendi hazret-i fahrüs-süyûh
Burda medfûndur o zât-ı menba'ı hilm ü hayâ
Bir yetistirmisti seyh kendine etmisti yâr
Görmemisti misâlini asrında çesm-i etkıyâ
İrtibât-ı kalp edip gör ki ne feyz eyler zühûr
Oldu zannetme hakîkatte onu sen Fevziyâ
Dur oku ihlâs ile bir Fâtiha ol muntazîr
Mahzen-i feyz-i ilâhidir kabûr-ı afziyâ
Fi 22 Safer Sene 1329
Fi 10 Sa'bân Sene 1326
Yevm-i Persembe Vakt-i Zuhur

Hasan Hilmi b. Abdullah b. Hasen, Kastamonu'da doğmuş, burada zamanının önde gelen âlimlerinden kıraat, sarf ve nahve dair dersler almıştır.[51] Gençliğinde İstanbul'a gelen Hasan Efendi, Mahmut Paşa Medresesi'nde Nevşehirli Büyük Hâzım Efendi'den İslâmî ilimlere dair icâzet almıştır. İlim tahsili sonrasında Fatma Sultan Camii'nde müezzinlik yapan Hasan Efendi, Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhânevî'nin tavsiyesiyle Şeyh Abdülfettâh Ukârî'ye intisap etmiştir. Ukârî'nin vefatının ardından sırasıyla Ahmed b. Süleyman Ervâdî daha sonra da Gümüşhânevî'ye bağlanan Hasan Hilmi, ondan da hadis dersleri alıp seyr-u sülûkünü tamamlamıştır.[52] Şeyhinin Geyve'ye kendisini vazifelendirmesi üzerine burada bir tekke ve medrese yaptıran Hasan Hilmi, bir yandan hadis dersleri verirken diğer yandan irşâd faaliyetlerini yürütmüştür. Şeyhinin vefatı üzerine onun yerine geçen Hasan Hilmi 1329/1911'de vefat etmiş, Süleymaniye Camii haziresine defnedilmiştir.[53]

---

[51] Kevserî, *Tahrîru'l-vecîz*, 33.
[52] Kevserî, *Tahrîru'l-vecîz*, 34; Muhammed Zâhid Kevserî, *İrğâmü'l-merîd,* (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezeheriyye li't-Türâs, 1421/2000), 76-77; Hülya Yılmaz, *Dünden Bugüne Gümüşhanevî Mektebi*, (İstanbul: Seha Neşriyat, 1997), 84.
[53] Said Aykut, "Kastamonulu Hasan Hilmi Efendi", *Sahâbeden Günümüze Allah Dostları*, (İstanbul: Şule Yayınları, 1996), 9/295-299; Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ,* (İstanbul: Kitabevi, 2006), 338-340; Mehmed Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmânî Zeylî: Son Devir Osmanlı Meşhurları Ansiklopedisi*, haz. Mehmet Metin Hülagu, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008), 8/92-93; Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, 328-329.

2. Şeyh Hâfız Ömer Ziyâüddîn Dağıstânî (1850/1920)

NO: 498

Kuzey Kafkasya asıllı Ömer Ziyâeddîn, ilk tahsîlini babasında Arapça ve birtakım Kafkas dillerini öğrenmek suretiyle yaparken aynı zamanda medreseye de giderek burada İslâmî ilimlere dair dersler almıştır. Daha sonra İstanbul'a gelen Dağıstânî, burada Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhânevî'ye intisap etmiştir. Kendisinden tefsir, hadis ve fıkha dair ders alan Ömer Ziyâeddîn, şeyhinden edindiği ilimlere yönelik icâzet ve halifelik almıştır. Bu arada hocasının tavsiyesi üzerine hafızlığa başlayan Dağıstânî, altı ay gibi kısa bir zamanda hâfızlığını bitirmiş ve senelerce bu dergâhta hatimle teravih

kıldırmıştır.54 Edirne ikinci ordu Alay müftülüğü, İstanbul müderrisliği, Malkara kadılığı Kudüs mevleviyeti, Tekirdağ kadılığı gibi değişik vazifelerde bulunan Dağıstânî,55 1919 yılında İsmâil Necati Efendi'den boşalan Gümüşhânevî Dergâhı meşihatlığı görevine getirilmiştir. 1920'de vefat eden Dağıstânî, Süleymaniye Camii hazîresine defnedilmiştir.56

Birçok ilim dalına yönelik eseri bulunan Ömer Ziyâüddîn'in kıraat ve tecvîde dair eserleri ise Kıraat imamlarının Kur'ân'ın 1. cüzündeki farklı okuyuşlarıyla alakalı *et-Teshîl'atü'l-'atıre fi'l-kırâati'l-'aşere*'si,57 tecvidin gerekliliğiyle ilgili *Mîzânü'l-hakki'l-akvâl*'i,58 *Karabaş Tecvîdi*'ndeki tecvîd konularını sırasına göre kaleme aldığı *Tecvîdü Ömeriyye*'si59 ile Kur'ân okunurken sesin alçaltılması gereken yerlere dair yazdığı *Âdâbü kırâati'l-Kur'ân*60 adlı telifidir.61

Sâlis-i kâ'im-makam Hazret-i Ahmet Ziya
Vâris-i taht-ı hakîkat tâcdâr-ı evliyâ
Fıkh ve kur'ân ve hadîs 'ilminde bir üstâd-ı küll
Râh-ı hakda kâfile salar cem'-i etkıyâ Zevâl-
cenâhın hazretül-hâc Ziyâeddîn 'Ömer Burada
medfûndur o sultân serîr-i ezkiyâ Evliyâ
rûhundan istimdâd eden mesrûr olur Hos
nazargâh-ı ilâhîdir kubûr-ı esfiyâ
Dur cehâryâr huzûrunda tamâm ihlâs ile
Fâtiha eyle tilâvet râbıta kıl fûziyâ
Fi 18 Rebî'ulevvel Sene 1336
Yevm-i Perşembe
Hâmid

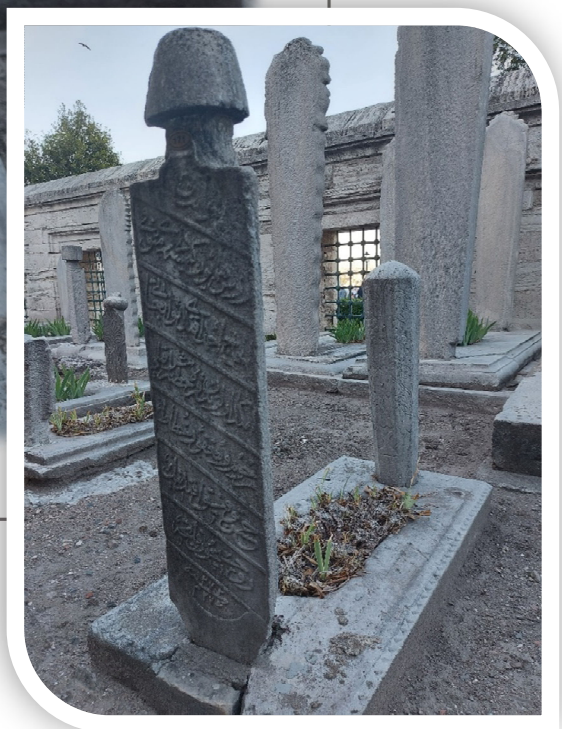
54 İrfan Gündüz, "Dağıstanlı Ömer Ziyâüddîn Efendi", *Sahâbeden Günümüze Allah Dostları*, (İstanbul: Şule Yayınları, 1996), 9/311; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2/342.
55 Dağıstânî, Tekirdağ'daki görevi esnasında kurrâ Ali Rıza Efendi'den ders almıştır. Ali Rıza Sağman, "Ali Rıza Efendi", *İstanbul Ansiklopedisi,* (İstanbul: Nurgök Matbaası, 1959), 2/706.
56 Yusuf Ziya Binatlı, "Ömer Ziyâeddîn Dağıstânî", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/406-407.
57 Ömer Ziyâüddîn Dağıstânî, *et-Teshîlâtü'l-'Âtıre fi'l-kırâati'l-'aşere*, (İstanbul: y.y., 1304), 2-100.
58 Ömer Ziyâüddîn Dağıstânî, *Mîzânü'l-hakki'l-akvâl*, (İstanbul: Matbaatü Mektebi's-Sanâyii'l-Letâif, 1293), 2-35.
59 Ömer Ziyâüddîn Dağıstânî, *Tecvîdü Ömeriyye,* (İstanbul: Matbaatü Mektebi's-Sanâyii'l-Letâif, 1293), 36-64.
60 Ömer Ziyâüddîn Dağıstânî, *Âdâbü kırâati'l-Kur'ân*, (İstanbul: Matbaayi'l-Osmaniye, 1326), 2-31.
61 Eserlerle ilgili geniş bilgi için bk. Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri,* 160.

B) Hattatlar:

1. Karahisârî Şarkilî Hasan Tevfik Efendi (1272/1855)

Hüvel-Bâkî
Ru'ûs-ı hümâyun kisedârı müteveffâ
Elhâc Ahmet Efendi nevâ bi'âtî
Emekdârlarından Karahisâr-ı Sarkîli
Merhûm ve magfûr-ı hattât
Hüseyin Tevfik Efendinin
Rûhîçün Fâtiha
Fi 27 M. Sene 1272

Yaptığımız araştırmalara göre hakkında kaynaklarda bilgi bulunamadı.

2. Hattat Halil Efendi (1279/1862)

NO: 522

Hüvel-Bâkî
Gazi Sultan Süleymân Han hazretlerinin câmi-i şerifinde meşk hocası Merhûm hattat Halîl Efendinin rûhuna Fâtiha
Fi 20 S. Sene 1279

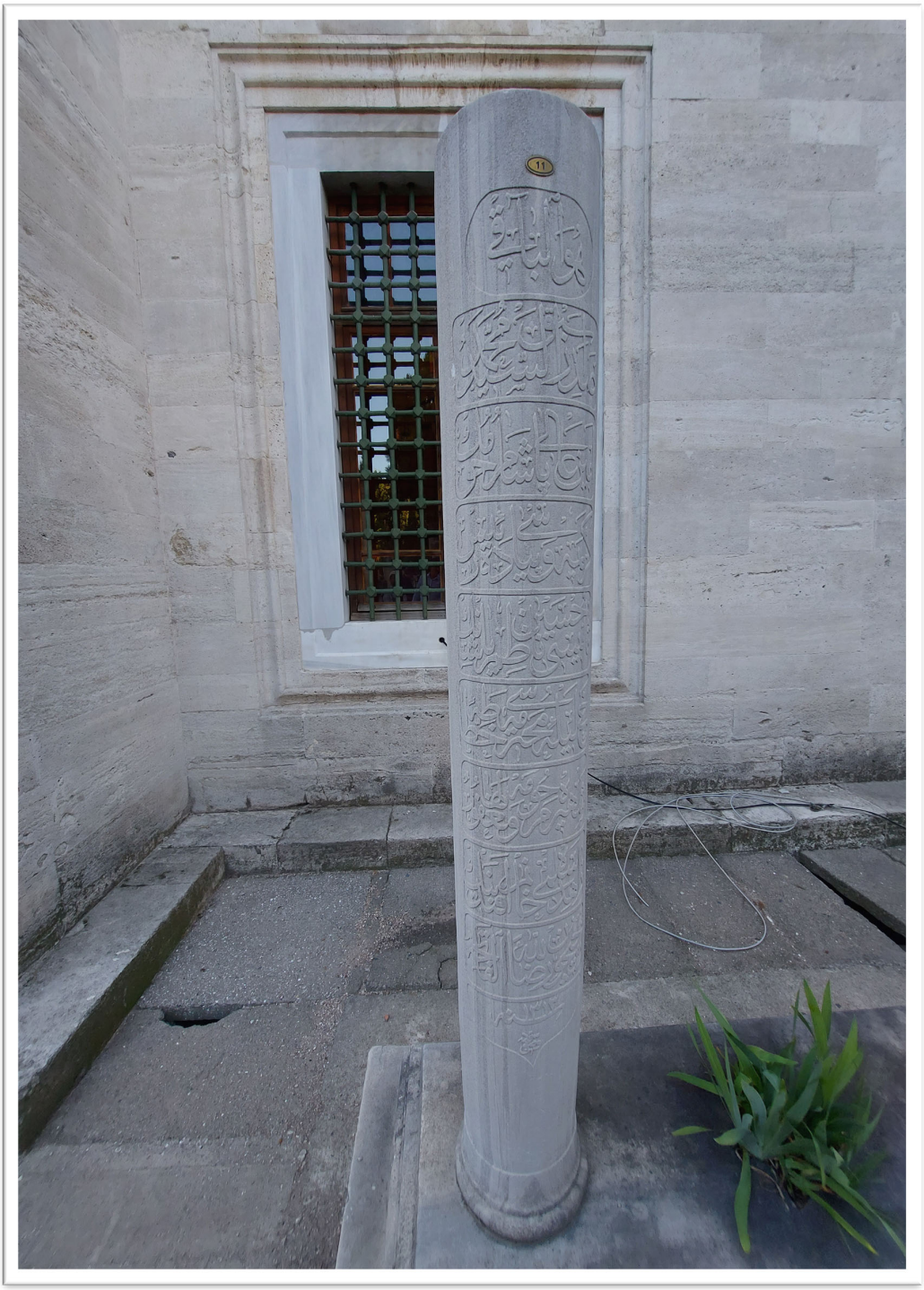

Taranan kaynaklarda hakkında bilgi bulunamamıştır.

3. Zâhide Selma Hanım (1313/1895-96)

NO: 11

-

Sadrazam Ali Paşa'nın küçük kızı Selma Hanım, 1857'de İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Babasının teşvikleriyle hat sanatıyla ilgilenen Selma Hanım, Kazasker Mustafa İzzet Efendi'den ta'lik meşk ederek hat sanatına dair icâzet almıştır. Selma Hanım 1895'te vefat etmiş, naaşı Süleymaniye Camii haziresine defnedilmiştir. Mezar taşı Hattat Vasfi Efendi tarafından yazılmıştır. Zâhide Selman Hanım'ın bugüne ulaşan 4 adet levhası tespit edilmiştir. Bunlar; Türk Vakıf Hat Sanatları, Topkapı Sarayı, Konya Mevlana müzeleri ile Emin Bartın hat koleksiyonunda bulunmaktadır.[62]

Hüvel-baki
Sadr-ı esbak es-seyyid Muhammed
Emin Âlî Pasa merhûmun
Kerimesi ve piyade re'isi
Sânisi Hüseyin Nazım Pasanın
Celile-i muhteremesi hattât-ı
Sehir merhume ve magfure-leha
Zâhide Selmâ Hanım Efendinin
Ruhîçün rızâen lillahil fatiha
Sene 1313
Sûdi Vasfî

[62] Zübeyde Cihan Özsayıner, "Süleymaniye Camii Haziresi'nde Bir Kadın Hattat", *Süleymaniye Ulusal Sempozyum/Şehir ve Medeniyet 23-25 Kasım 2007,* (İstanbul: KOCAV Yayınları, 2010), 110-113; İsmail Hakkı Konyalı, "Kadı Hattatlarımızdan Selma Hanım", *Tarih Hazinesi* 2 (1953), 774-775; Zübeyde Cihan Özsayıner, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Kadın Hattatlarımız", *Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın I,* (Samsun: 2016), 367-376.

3) Bayezit Camii Haziresi

A) Kurralar:

1. Reîsü'l-Kurrâ Abdurrahman Gürses (1909-1999)

Hüve'l-bâkî
Reîsü'l-kurrâ
Ve hâtime-i huffâz-ı devlet-i Âliye-i Osmâniye ve
Sâlikân-ı tarikat-i aliyye-i nakşibendiyyeden
Hendekli Abdurrahman Gürses Efendi Hazretlerinin ârâm-gâhdır
Rûhuçün el-Fâtiha
1320/1999

Sakarya'nın Hendek ilçesinde doğan Abdurrahman Gürses'in babası da imamdır. On üç-on dört yaşlarında hafızlık eğitimi alan Gürses, sonrasında Hendek'te Abdurraûf Hoca'dan ta'lîm ve tecvîd, Müftü Ali Niyazi Konuk'tan da sarf-nahiv ve fıkha dair ders almıştır. Daha sonra İstanbul Ayasofya Soğukçeşme Medresesi'nde eğitim alan Gürses, Esad Erbilî'nin sohbetlerine de katılmıştır. Bir ara Hendek'e giden Gürses askerlik sonrasında İstanbul Üsküdar'a yerleşerek burada Selimiye Camii imamı Fehmi Efendi'den Sûfî mesleğine yönelik 'aşere-takrîb okuyarak icâzet almıştır. Sırasıyla Fatih Mihrimah Sultan, Teşvikiye ve Bayezid camilerinde imam-hatiplik vazifesinde bulunan Gürses, Gönenli Mehmed Efendi'nin vefatı sonrasında reîsülkurrâlığa seçilmiştir.[63]

İmamlığı esnasında farklı yerlerde ta'lim ve kıraat dersleri veren Gürses, 1976-1998 yılları arasında da Haseki Eğitim Merkezi'nde kıraat hocalığı yapmış ve buradaki görevi esnasında 100'den fazla öğrencisine 'aşere-takrîb icâzeti vermiştir. 10 Ağustos 1999'da vefat eden Gürses, Bayezid Camii hazîresine defnedilmiştir. Gürses'in kıraat ilmine yönelik en önemli katkısı, Sûfî mesleğinin devamına yönelik hizmetleridir. Gürses'in *Takrîb Kavâid Defteri* gibi bazı ders notlarının yanında *İslâm'ın Nûru* isimli dergide yayımlanmış yazıları bulunmaktadır.[64]

---

[63] Naci Demirci, "Abdurrahman Gürses", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2020), EK-1/493.

[64] Demirci, "Gürses", 494. Abdurrahman Gürses'in hayatı ve kıraat ilmine hizmetleriyle alakalı geniş bilgi için bk. Tayyar Altıkulaç, "Abdurrahman Gürse (1909-1999), Vefayât", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 3 (1999), 309-310; Fatih Çollak, "Reîsü'l-Kurrâ Hendekli Hâfız Abdurrahman Gürses Hocaefendi'nin Hayatı (1909-1999)", *Abdurrahman Gürses Ansısına I. Kur'ân ve Kıraati Sempozyumu 12 Kasım 2000*, 11-45; Mustafa Küçük, "Reîsülkurrâ Abdurrahman Gürses Hoca Efendi'nin Şahsiyeti ve Hizmeti", *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi*, 2 (2007), 77-84.

B) Hattatlar:

1. Sadık Efendi (1228/1813)

Hüve'l-Bâkî
Hacı Esad Ağazâde âh kim
Tıfl iken Sadık Efendi gîrin
ârif sahibi edeb-i hattât iken
doymadı genç yaşında bu nazenin
dâm-ı tâûn giriftâr oldu âh
uçtu rûhu bülbül-ü hüdü perrin
vere Hak bakîlere sabır cümlenin
ana rahmet ede Rabbilâlemin
fevtine tarih çün ey Mazharî
dedi daima mûnis olan hûri aynı
rûhuçün rızâen lillah el-Fatiha
sene 1228 12 Rebîülevvel

Mezar taşındaki bilgilere göre kendisi aynı zamanda kârîlerdendir. Genç yaşta vefat etmiştir.[65]

4) Fatih'deki Diğer Selâtin Camilerine Ait Hazireler

1. Şehzâde Cami

1.1. Hattat Hâtîbzâde Mustafa Efendi

Kaynaklarda hakkında bilgi bulunamadı.

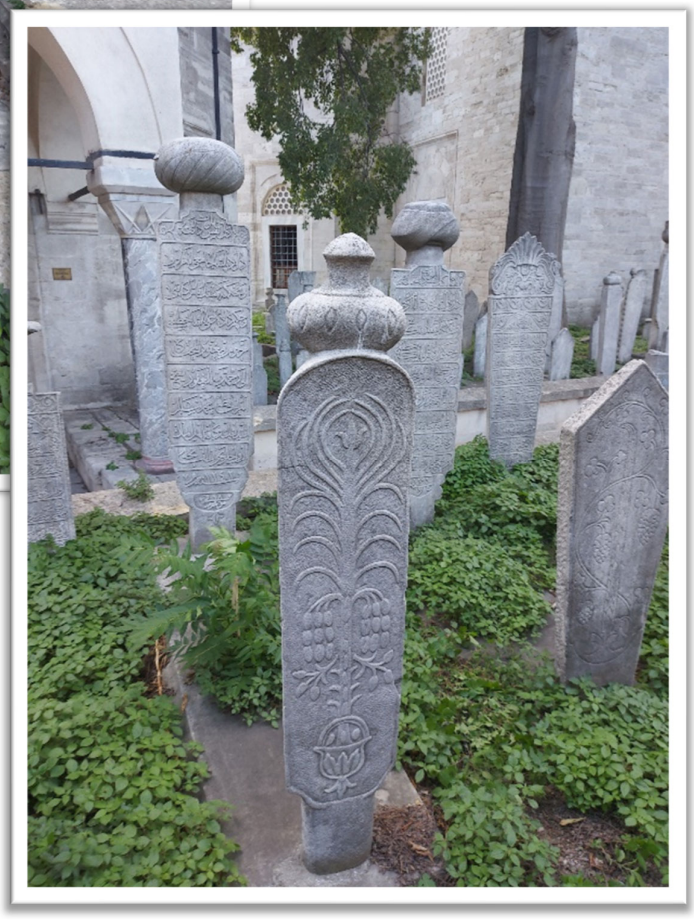
[65] Bk. Gültekin Erdal, *Sultan II. Bâyezid Camii Haziresindeki Mezar Taşlarının Sanatsal İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998), 160.

2. Davut Paşa Camii

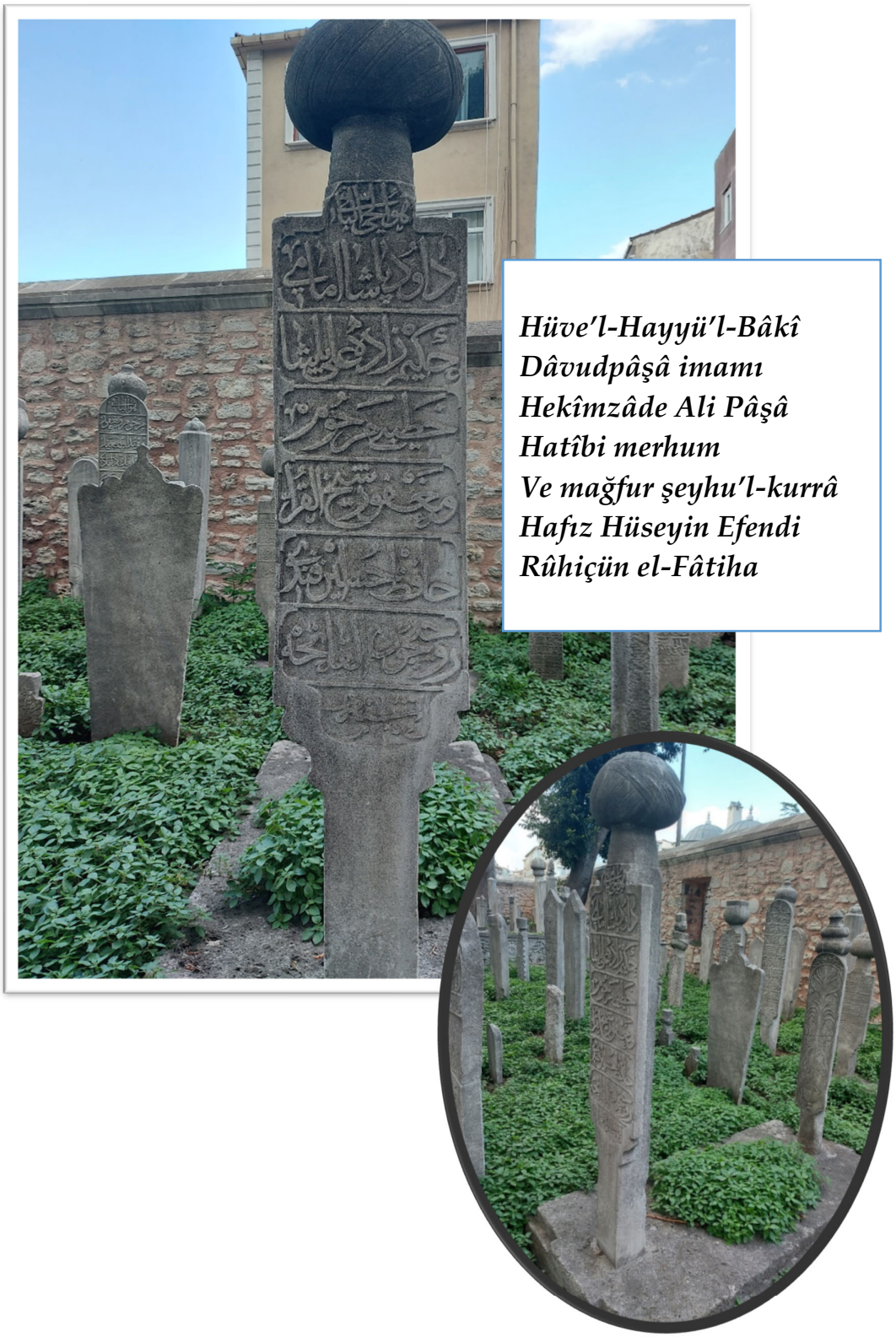
2.1. Şeyhu'l-Kurrâ Muhammed Sâlim Efendi (1242/1826)

Küllü nefsin zâikatü'l-mevt
Dâvudpâşâ Camii imâm-ı evveli
Ve mahkemesinin başkâtibi
Ve Hakîmzâde Ali Paşa hatibi
Merhûm ve mağfur el-muhtâc
İlâ rahmet-i Rabbi'l-ğafûr şeyhu'l-kurrâ
Hâfız Muhammed Sâlim Efendinin ve
Kâffe-i ehl-i imânın
Ervahları çün el-Fâtiha
Sene 1242, fî 18 min Muharrem

2.2. Şeyhü'l-Kurrâ Hüseyin Efendi (1206/1792)

Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî
Dâvudpâşâ imamı
Hekîmzâde Ali Pâşâ
Hatîbi merhum
Ve mağfur şeyhu'l-kurrâ
Hafız Hüseyin Efendi
Rûhiçün el-Fâtiha

III. Sonuç ve Değerlendirme

İstanbul Müftülüğü uhdesinde gerçekleştirilen bu projede "Fatih İlçesi Selâtin Camileri Haziresinde Medfun Kurrâlar ve Mushaf Hattatlarına Ait Mezar Taşları"nın tespiti amaçlanmıştır. Araştırma bağlamında mezkûr kurrâlar ve mushaf hattatlarının defnedildikleri mezarlar ve bunların ilmi kimlikleri ortaya çıkarılmıştır. Bu amaç doğrultusunda ilk aşamada Fatih'te mevcut selâtin camilerin hazirelerindeki bütün mezar taşları incelenmiş, bunlardan kurrâ ve mushaf hattatlarına yönelik olanları tespit edilmiştir. İkinci aşamada mezar taşlarının fotoğraflarının çekilmesi gerçekleştirilmiş, taşlar ve üzerindeki yazılarla alakalı özet bilgiler verilmiştir.

Fatih sınırları içerisinde yer alan suriçi bölgesinde sultanlar, eşleri ve çocukları adına inşa edilmiş yaklaşık 11 selâtin camii bulunmaktadır. Bu camilerin altısında hazire mevcuttur ki bunlar Fatih, Bayezid, Şehzadebaşı, Süleymaniye, Edirnekapı Mihrimah Sultan, Pertevniyal Valide Sultan camileridir. Bunlara ilave olarak, bir paşa camii olmasına rağmen fetihten kısa bir süre sonra inşa edilmiş olması (m. 1485), külliyesinde darulkurrâ medresesinin ve haziresinde şeyhu'l-kurrâların medfun bulunması gibi sebeplerle Davutpaşa camii haziresi de projeye dahil edilmiştir.

Mezkur hazirelerde 10 kurra, 9 hattat tespit edilmiştir. (Bk: Ek-1, Ek-2) Bunlardan 13 tanesinin hayat hikayesine ulaşılmış, 6 tanesi hakkında ise malumat elde edilememiştir. Kaynaklarda Hattat Hasan Hüsnü Efendi'nin Fatih Camii haziresine defnedildiği geçmekle birlikte yapılan araştırma sonucunda kabrinin bugün anılan hazirede mevcut olmadığı anlaşılmıştır.

Hazirelerde bulunan mezarların pek çoğu, kitâbelerinin yazıları, taşlarının nakışları, tepelerinde yer alan çeşitli başlıkları ve lahitleriyle birer tarih hazinesi ve sanat abidesi mesabesindedir. Mezar formları genelde *şahideli* ve *pehleli* mezarlardan oluşmaktadır. Şahidelerin en dikkat çekici bölümlerinden biri başlıklarıdır. Mezar taşı başlıklarından mezar sahiplerinin mesleğini ve cinsiyetini tespit etmek mümkündür. Başlıklarda en çok kullanılan form ise fes, sarık ve çiçektir. Erkeklere ait bir şahidenin başlığında sarık olması bu zatın ilmiye sınıfından, fes olması ise kalemiye sınıfından birisi olduğu anlamına gelmektedir. Öte yandan kadınlara ait şahidelerin başında genelde çiçek motifleri kullanılmaktadır.

Mezar taşlarının hemen hepsinde kitabe bulunmakla birlikte bazılarında baş şahide ile birlikte ayak şahidesinde de kitabenin bulunduğu gözlemlenmiştir. Kitabelerde nesir ve nazım türlerinin her ikisi de kullanılmıştır. Kitabelerde genelde hat çeşidi olarak sülüs, celi sülüs ve ta'lik hatlarının tercih edildiği müşahede edilmiştir.

Kitabelerin serlevhası olarak ifade edilebilecek ilk satırı genelde *yakarış* kavramıyla karşılanan ve her şeyin fani, sadece Allah'ın baki olduğuna işaret eden kimi terkip ve ayetlerle başlamıştır. Bu ifadelerden *"Hüve'l-Bâkî"*, *"Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî"*, *"Hüve'l-Hayyül Baki"*, *"Allah"*, *"Küllü nefsin zaikatü'l-mevt"*, *"cennet mekan"* formları yaygın olarak kullanılsa da en sık rastlananı *"Hüve'l-Bâkî"* biçimidir. Bu *yakarış* yazıları genellikle bir süsleme şeridiyle asıl metinden ayrılmış ve müstakil bir satır olarak yazılmıştır.

Mezar taşı kitabelerinde dikkat çeken bir diğer içerik ise *serzeniş* cümleleridir. Bu cümlelerde vefat eden kişinin ölüm sebebi ve ölüm dönemi hakkında da bilgiler yer almaktadır. Hazirelerdeki kitabelerde doğum sırasında veba nedeniyle vefat eden kişilerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Söz gelimi *"Ederken vaz-'ı haml ol nâzenin serv-i kad eyvâh"* kaydından, vefat eden kişinin doğum esnasında vefat ettiğini anlamaktayız. Bir başka kitabede yer alan:

"Hacı Esad Ağazâde âh kim

tıfl iken Sadık Efendi gîrin

ârif sahibi edeb-i hattât iken

doymadı genç yaşında bu nazenin

dâm-ı tâûn giriftâr oldu âh…" kaydında ise kişinin genç yaşında bir hattat iken tâûn hastalığının pençesine düşerek vefat ettiği anlaşılmaktadır.

Hazirelerdeki mezar taşlarından orada medfun olan kurra ve hattatlara dair detay sayılabilecek, fakat önemli olduğunu düşündüğümüz bazı kayıtlara rastlamak da mümkündür. Kurra ve hattatların bulundukları hazirelere defnedilme sebeplerini tespit meyanında bu kayıtlar bizlere önemli ipuçları sunmaktadır. Bu bağlamda söz gelimi Hekimzâde Ali Paşa Hatibi merhum Şeyhu'l-kurra Hâfız Hüseyin Efendi, Hekimzâde Ali Paşa Hatibi merhum Şeyhu'l-kurra Muhammed Sâlim Efendi, Esircizâde İsmail Hakkı Efendi, Uşaklı İbrahim Edhem Efendi, Şeyhü'l-kurra Hasan Efendi gibi zevata ait mezar taşlarında dikkat çeken ortak unsur, bunların ilgili Cami ve çevresinde müderris, mukarrir, hatip, müezzin gibi görevlerde bulunmuş olmalarıdır. Bu durumun ismi geçen zevatın bu cami hazirelerine defnedilmesinde etkin bir rol oynadığı söylenebilir.

Kurra ve hattatlara ait mezar taşları arasında en erken tarihli mezar taşı Davutpaşa Camii haziresinde medfun bulunan Şeyhü'l-Kurrâ Hüseyin Efendi'ye ait 1206/1792 tarihli mezar taşıdır. En geç tarihlisi ise Bayezid Camii haziresinde medfun olan Reîsül'l-kurrâ Abdurrahman Gürses hoca efendiye ait 1999 tarihli mezar taşıdır.

Mezar taşları, taştan yapılmış birer tabela olmaktan öte, sanat ve estetikle şekillenmiş Anadolu Coğrafyası üzerinde varlığımızın ispatını sunan birer tapu mahiyetinde bir anlam taşımaktadır. Bu kapsamda Hattat ve kurralara ait mezar taşları da sahip olduğu özellikleriyle Fatih Suriçi havzasının tarihine, kültürüne, sanat anlayışına ışık tutan güvenilir vesikalardır. Bu önemli vesikaların kültür tarihimize yansımalarını sağlayabilmek gayesiyle varlıklarının sürdürülmesi ve gelecek kuşaklara aktarılması büyük önem arz etmektedir. Bu kapsamda gençlerimizi, özellikle üniversite öğrencilerimizi kadim mezar taşlarıyla buluşturarak, onlarda tarih şuuru oluşturmak ve böylece kendi öz kültür ve medeniyetlerine sahip çıkacak fertler olarak yetiştirmek amacıyla yaptığımız mezar taşı okuma faaliyetlerinin projemizin önemli bir çıktısı olarak vurgulamak isteriz. (Bk. Ek-3)

Projenin, özgün değeri ve önerileri kapsamında değerlendirilebilecek hususlardan birkaçına işaret etmek isteriz. Bunlardan birincisi hazirelerde medfun bulunan şahsiyetlerin mezar kitabelerine barkod sisteminin uygulanmasıdır. Bu sayede ziyaretçiler, ziyaret ettikleri mezarda yatan şahıslarla ilgili bilgilere anlık erişebileceklerdir ki bu durum içinde bulunduğumuz dijital çağa da uygundur. Barkod sisteminin uygulanması hem ekonomik hem de teknik açıdan külfetli olmasa gerektir. Nitekim saha araştırması kapsamında Süleymaniye Camii haziresinde yapılan incelemelerde birkaç mezar taşında bu sistemin uygulandığı müşahede edilmiştir (Bk. Ek-4).

Projenin bir diğer özgün değeri ve teklifi olarak da isimleri tespit edilen kurra ve hattatların adlarının, medfun bulundukları yerlere yakın sokak, cadde, konferans salonu, kültür merkezi, sınıf vb. mekanlara verilmesidir. Bu kapsamda proje ekibinin ilgili kurum ve kuruluşlarla iletişime geçme yönünde bir teşebbüsünün olduğunu da belirtmek isteriz.

Son olarak hazirelerde yer alan birçok mezar taşının maalesef harap bir durumda olduğunu üzülerek belirtmek isteriz. Dahası bazı şahidelerin yerleri gelişigüzel yapılan çalışmalar sonucu değiştirilmiş, şahide baş aşağı bir vaziyette konulmuş, bazıları mezarından çıkarılmış ve hazirenin bir köşesine konulmuş, bir kısmı ise kırılmış bir vaziyette kendisine uzanacak bir yardım eli beklemektedir. Bazı mezarların şahideleri ise kayıptır ki tüm bunlar kültür tarihimiz açısından içler acısıdır. (Bk. Ek-4)

Kültür ve medeniyet tarihimiz açısından oldukça önemli bilgiler ihtiva eden mezar taşlarının ehil eller tarafından restore edilerek itina ile korunması önem arz etmektedir. Günümüzde sanat ve estetik görünümden uzak bir şekilde yapılan mezar taşlarını dikkate aldığımız zaman bir sanat ve estetik abidesi olan önceki dönemlere

ait mezar taşlarının korunmasının ne denli önemli olduğu bir kez daha anlaşılmış olmaktadır. İstanbul Müftülüğü uhdesinde gerçekleştirdiğimiz bu projenin bu yönde az da olsa bir farkındalık oluşturmasını temenni ederiz.

Kaynakça

Acar, M. Şinasi *Ünlü Hattatların Mezarları -Gelimli Gidimli Dünya-* (İstanbul: Güzel Sanatlar Matbaası, 2004).

Akyüz, Abdullah. *Osmanlı Kıraat Âlimleri.* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016).

Albayrak, Sadık. *Son Devir Osmanlı Ulemâsı.* (İstanbul: Medrese Yayınları, 1980). 2/202-203.

Altıkulaç, Tayyar. "Abdurrahman Gürses (1909-1999), Vefayât". *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 3 (1999), 309-310.

Apa, Gülay. "Erken Dönem Osmanlı Selâtin Cami Minberleri". *İSTEM*, 11 (2008), 249-277.

Aykut, Said. "Kastamonulu Hasan Hilmi Efendi". *Sahâbeden Günümüze Allah Dostları*. (İstanbul: Şule Yayınları, 1996), 9/295-299.

Gülsen Baş ve diğerleri, *İstanbul Davut Paşa Külliyesi Haziresi ve Mezar Taşları* (İstanbul: Hiperyayın, 2019).

Berk, Süleyman. "Osmanlı Mezar Taşı Kitâbelerinin Dili -Taşa Kazına Tarih-". *Din ve Hayat*. (Ankara: TDV Yay. Matbaası, 2010), 9/82-83.

Binatlı, Yusuf Ziya. "Ömer Ziyâeddîn Dağıstânî". *TDV İslâm Ansiklopedisi.* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993). 8/406-407.

Bozkurt, Nebi. "Mezarlık". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (Ankara: TDV Yayınları, 2004). 29/519-522.

Çollak, Fatih. "Reîsü'l-Kurrâ Hendekli Hâfız Abdurrahman Gürses Hocaefendi'nin Hayatı (1909-1999)". *Abdurrahman Gürses Ansısına I. Kur'ân ve Kıraati Sempozyumu 12 Kasım 2000*. 11-45.

Dağıstânî, Ömer Ziyâüddîn. *Âdâbü kırâati'l-Kur'ân*. (İstanbul: Matbaayi'l-Osmaniye, 1326). 2-31.

Dağıstânî, Ömer Ziyâüddîn. *Mîzânü'l-hakki'l-akvâl*. (İstanbul: Matbaatü Mektebi's-Sanâyii'l-Letâif, 1293). 2-35.

Dağıstânî, Ömer Ziyâüddîn. *Tecvîdü Ömeriyye.* (İstanbul: Matbaatü Mektebi's-Sanâyii'l-Letâif, 1293). 36-64.

Dağıstânî, Ömer Ziyâüddîn. *et-Teshîlâtü'l-'âtıre fi'l-kırâati'l-'aşere*. (İstanbul: y.y., 1304). 2-100.

Demirci, Naci. "Abdurrahman Gürses". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (Ankara: TDV Yayınları, 2020). EK-1/493.

Derman, Uğur. "Hat San'atının Büyük İsimlerinden: Sami Efendi". *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 4-5 (2000), 473-484.

Derman, Uğur. *Medresetü'l-Hattâtîn Yüz Yaşında*. (İstanbul: Kubbealtı, 2015). 71-82.

Derman, Uğur. "Mehmed Yesârî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2013). 43/486.

Derman, Uğur. "Mustafa İzzet, Yesârîzâde". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (Ankara: TDV Yayınları, 2020). 31/307-308.

Derman, Uğur. "Sâmi Efendi, İsmâil Hakkı". *TDV İslâm Ansiklopedisi.* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/72.

Develioğlu, Ferit. "Hazire". *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. (Ankara: Aydın Kitabevi, 2000).

Eğinî. *Esâmi-i Kurrâ Defteri.* Diyanet İşleri Başkanlığı, Mushafları İnceleme Kurulu Arşivi, 77.

Erdal, Gültekin. *Sultan II. Bâyezid Camii Haziresindeki Mezar Taşlarının Sanatsal İncelenmesi.* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998).

Eyice, Semavi. "Fâtih Camii ve Külliyesi". *TDV İslâm Ansiklopedisi.* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995). 12/244-249.

Eyice, Semavi. "Mezarlıklar ve Hazireler". *İslâm Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri -I-* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996). 123-134.

Gökdemir, Ahmet. *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları.* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2018).

Gökdemir, Ahmet. "Osmanlı Kıraat Eğitiminde XIX. Yüzyıl Mısır Tarikinin Arka Planı: Biyografik Bir İnceleme". *İhya*, 1 (2019), 1-27.

Gündüz, İrfan. "Dağıstanlı Ömer Ziyâüddîn Efendi". *Sahâbeden Günümüze Allah Dostları*. (İstanbul: Şule Yayınları, 1996). 9/311.

Hattat Karinâbâdî Hasan Hüsnî Efendi kimdir? Karinâbâdî Hasan Hüsnî Efendi hayatı ve eserleri - Ketebe. 29.08.2022.

Haziresi. Süleymaniye. Camiinin MEZAR TAŞI GELENEĞİ - PDF Ücretsiz indirin (docplayer.biz.tr) 29.08.2022.

Hüseyin Vassâf, Osmanzâde. *Sefîne-i Evliyâ.* (İstanbul: Kitabevi, 2006). 338-340.

Kanbaş, Mahmut Sami-Berkli, Yunus. "Devlet Belgeleri Işığında Hattat Sâmi Efendi". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1 (2022), 404-429.

Kevserî, Muhammed Zâhid. *İrğâmü'l-merîd.* (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1421/2000).

Kevserî, Muhammed Zâhid. *et-Tahrîru'l-vecîz.* (Kahire: Matbaatü'l-Envâr, 1360).

Konyalı, İsmail Hakkı. "Kadı Hattatlarımızdan Selma Hanım". *Tarih Hazinesi* 2 (1953), 774-775.

Kucur, Sadi S. "Mezartaşları". *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: Din.* (İstanbul: İBB Kültür A.Ş/İSAM, 2015). 7/435-441.

Küçük, Mustafa. "Reîsülkurrâ Abdurrahman Gürses Hoca Efendi'nin Şahsiyeti ve Hizmeti". *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi*, 2 (2007), 77-84.

Mardin, Ebül'ulâ. *Huzur Dersleri.* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1966). 2-3/288-289.

Orman, İsmail. "Şehzade Külliyesi". *TDV İslâm Ansiklopedisi.* (İstanbul: TDV Yayınları, 2020). 38/483-485.

Özcan, Nuri. "Na't (Musiki)". *TDV İslâm Ansiklopedisi.* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006). 32/437.

Özsayıner, Zübeyde Cihan. "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Kadın Hattatlarımız". *Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın I*, (Samsun: 2016), 367-376.

Özsayıner, Zübeyde Cihan. "Süleymaniye Camii Haziresi'nde Bir Kadın Hattat". *Süleymaniye Ulusal Sempozyum/Şehir ve Medeniyet 23-25 Kasım 2007.* (İstanbul: KOCAV Yayınları, 2010). 110-113.

Pakalın, Mehmed Zeki. *Sicill-i Osmânî Zeylî: Son Devir Osmanlı Meşhurları Ansiklopedisi*. Haz. Mehmet Metin Hülagu, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008). 8/92-93.

Payitaht'ın Selâtîn Camileri (fikriyat.com) 29.08.2022.

Revnakoğlu, Cemâleddîn Server. *İlm-i Kıraat Mensupları.* Süleymaniye Ktp., Revnakoğlu Blm., nr. 81.

Sağman, Ali Rıza. "Ali Rıza Efendi". *İstanbul Ansiklopedisi.* (İstanbul: Nurgök Matbaası, 1959). 2/706.

Salimi, Amineddin. *İslam Ülkelerinde Çağdaş Cami Mimarisi Sorunsalı.* (Yüksek Lisans, Yakındoğu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2013).

S. Bilge-Mustafa E. Çalıkoğlu, *İstanbul Selatin camileri* (İstanbul: İlim Yayma Cemiyeti, 1978)

Selatin camileri - Vikipedi (wikipedia.org) 29.08.2022.

Serin, Muhittin. "Hasan Hüsnü Efendi". *TDV İslâm Ansiklopedisi.* (Ankara: TDV Yayınları, 2020). EK-1/536.

Serin, Muhittin. "Unutulan Değerlerimizden Hattat Karînâbatlı Hasan Hüsnü Efendi". *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 6 (2001), 131-136.

Sürûrî, Süleyman. *İcâzetnâme.* Süleymaniye Ktp., Galata Mevlevîhanesi Blm., nr. 129.

Sürün, Mustafa. *İstanbul Şeyh Vefâ Camii Haziresi (Mezar Taşları Tipolojisi Üzerine Bir Değerlendirme).* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2006).

Sürün, Mustafa. "Mehmed Esad Yesârî'nin İstanbul'da Bulunan Kitâbeleri". *İslâm Tetkikleri Dergisi*, 1 (2022), 293-368.

Şeref, Abdurrahman. "Türk Hattat Ustalarından İki Mustafa İzzet". *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, 16/2 (1980), 49-54.

Uysal, Nacide. *Süleymaniye Camii Haziresi*. (Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013).

Ülker, Fatma Zehra. *Hattat Sâmi Efendi'nin İstanbul'daki Kitâbeleri*. (Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, 2017).

Yılmaz, Hülya. *Dünden Bugüne Gümüşhanevî Mektebi*. (İstanbul: Seha Neşriyat, 1997).

Ekler

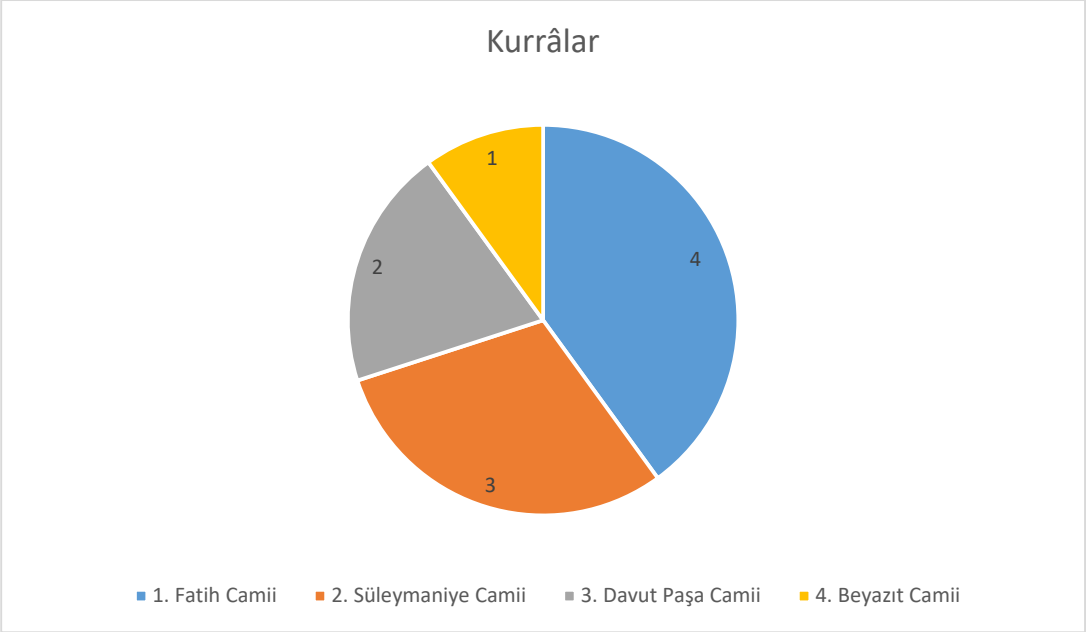
Ek-1 Tespit Edilen Kurrâ ve Hattatlar Tablosu

Fatih İlçesindeki Selâtîn Camilerinde Medfun Olduğu Tespit Edilen Kurrâlar ve Hattatlar			
	Bulunduğu Hazire	**Kurralar**	**Hattatlar**
1.	Fatih Camii	1. Eğinli Hâfız İbrahim Hakkı Efendi (ö. 1318/1901) 2. Uşaklı İbrahim Edhem Efendi (ö. 1336/1918) 3. Esirîzâde İsmail Hakkı b. Ahmed Efendi (ö. 1322/1905) 4. Hâfız Hacı Hasan Efendi (ö. 1338/1920)	1. Hattat Mehmed Esad Yesârî (ö. 1213/1798) 2. Hattat Mustafa İzzet Yesârîzâde (ö. 1265/1849) 3. İsmâil Hakkı Sâmi Efendi (1838/1912) 4. Hasan Hüsnü Efendi (1840-1914)
2.	Süleymaniye Camii	1. İsmâil Zühdü Efendi (1856) 2. Hasan Hilmi Kastamonî (1329/1911) 3. Şeyh Hâfız Ömer Ziyâüddîn Dağıstânî (1850/1920)	1. Karahisârî Şarkilî Hasan Tevfik Efendi (1272/1855) 2. Hattat Halil Efendi (1279/1862) 3. Zâhide Selma Hanım (1313/1895-96)
3.	Bayezit Camii	1. Reîsül'l-kurrâ Abdurrahman Gürses (1909-1999)	1. Sadık Efendi (1228/1813)
4.	Şehzade Camii	Kurra tespit edilemedi.	1. Hattat Hâtîbzâde Mustafa Efendi
5.	Davut Paşa Camii	1. Şeyhu'l-Kurrâ Muhammed Sâlim Efendi (1242/1826) 2. Şeyhü'l-Kurrâ Hüseyin Efendi (1206/1792)	Hattat tespit edilemedi.
7.	Pertevniyal Valide Sultan Camii	Kurra tespit edilemedi.	Hattat tespit edilemedi.
8.	Edirnekapı Mihrimah Sultan Camii	Kurra tespit edilemedi.	Hattat tespit edilemedi.

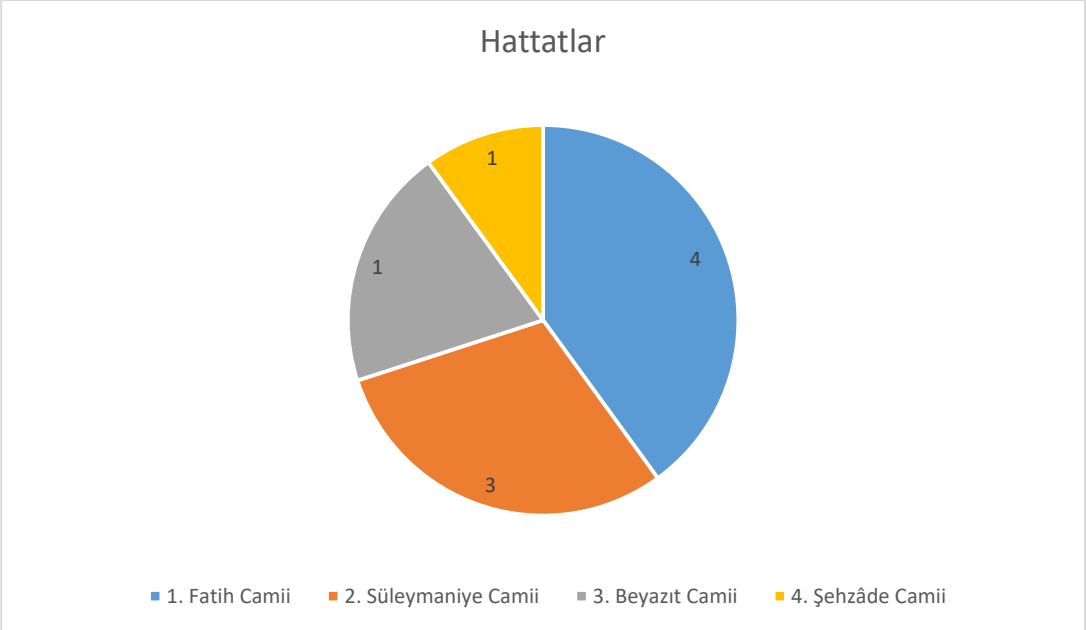
Not: Tablonun düzenlenmesinde müştemilatında hazire bulunan Selâtîn Camileri dikkate alınmıştır.

Ek-2 Hazirelere Göre Kurrâ ve Hattat Sayıları

Grafik-1: Hazirelere Göre Kurrâ Sayıları

Grafik-2: Hazirelere Göre Hattat Sayıları

Ek-3 Proje Kapsamında Öğrencilerle Yapılan Mezar Taşı Okumaları

Ek-4 Hazirelerden Fotoğraflar

1-Süleymaniye Camii Haziresinde Barkod Uygulaması Yapılmış Mezar Taşı

2- Hazirelerde Restorasyona İhtiyaç Duyan Mezar Taşlarından Örnekler

Ek-5 Sahadaki Çalışmalardan Görüntüler

